

EGYMÁS HÁLÓJÁBAN – BARABÁS ÉS SHYLOCK TÁVOLÍTANDÓ ROKONSÁGA

Bevezetés a hálóba	2-3
Az ördögi pszichopata és az ember megkeményedett szívvel	3-4
Idegenek az idegenségben	5-7
Értékek mérése – patikamérlegen	7-9
A kereskedő és az uzsorás történelmi háttere	9-13
Mit ér a zsidó?	13-17
A vagyon és az ember	17
Kifelé a pókhálóból	18-19
Felhasznált irodalom	20-21

EGYMÁS HÁLÓJÁBAN – BARABÁS ÉS SHYLOCK TÁVOLÍTANDÓ ROKONSÁGA

Bevezetés a hálóba

Shakespeare and Marlowe egymásra gyakorolt hatása régóta a tudományos gondolkodás tárgya. Jelentős azoknak az irodalmi feltevéseknek a súlya, amelyek kettejük műveit szoros összefüggésekben szemlélik, de ezek gyakorta nem a tisztánlátást segítik, hanem egy sűrűn szőtt érvrendszer hálójába való gabalyodást erősítik. *A máltai zsidó* és *A velencei kalmár* mint azóta is hatást gyakorló művek esetében a két mű alapvető különbségeinek feltárása során bizonyítani szándékozom azt, hogy ezen két mű egymástól való eltávolításában mutatkozik meg azok egyéni jelentősége..

Samuel L. Blumenfeld írja a *Marlowe-Shakespeare Connection - A New Study of the Authorship* című könyvében, hogy Barabás és Shylock karaktere egy *elme szikrája*: Marlowe-é.¹ Ahogy Charles Edelman is rámutat a *Which is the Jew That Shakespeare Knew?*² című tanulmányában, kézenfekvő, de tévutakat nyitó feltételezés azt az irodalmi hagyományt követni, melyben Shylock irodalmi előzményét kutatják, gyakorta művek egymásnak való megfeleltetésével, ahogy ezt *A máltai zsidó* esetében is látjuk. Irving Ribner arra hívja fel a figyelmet, hogy az olyan kijelentések, mint hogy Shakespeare Barabás alapján mintázta volna Shylockot, mindenképpen kétségesek. Ribner azt is sugallja, hogy ha össze is hasonlítanánk a két drámát, akkor kezdjük el a kutatást, ha fel vagyunk készülve, hogy egy ilyen összehasonlító kutatás után nagyobb lesz a két művet elválasztó szakadék, mint azt feltételezni mertük.³ Nincsen irodalmi bizonyíték arra nézve, hogy Shylock karakterének prototípusát kellene keresni korabeli művekben.

Annak a ténye, hogy Shakespeare ismerte *A máltai zsidót*, több szalon is tetten érhető. Sokatmondó, hogy *A velencei kalmárt* 1594-ben írta, amikor egy közérdeklődésre kiemelkedően számottevő, magas presztízssű esemény tartotta lázban az angol társadalmat: Roderigo Lopez, Erzsébet királynő zsidó orvosának pere és látványosan kegyetlen megsemmisítése. 1594-ben *A máltai zsidó* meghatározó népszerűsége újra feléledt, újra aktuálissá vált. Sem Shakespeare, sem Marlowe drámaírói tehetségének mértékét nem teszi vitathatóvá, hogy Shakespeare kiváló üzleti érzékkel felismerte a történelem által adott helyzetben rejlő lehetőségeket és használta a Marlowe által kapott kreatív hullámot: művészként és üzletemberként egyszerre reagált.

¹ Samuel L. Blumenfeld. *The Marlowe-Shakespeare Connection*, (McFarland:2008), 284.

² Charles Edelman. Edelman, Charles. *Which Is The Jew That Shakespeare Knew?*, *Essays Reprinted from Shakespeare Survey* (2003).. 444-446.

³ Irving Ribner. *Marlowe and Shakespeare*”. *Shakespeare Quarterly* Vol. 15. No. 2. (Spring:1964) 44.

A *velencei kalmárban* a pénz és a lánygyermek motívumának használata is azt sugallja, hogy Shakespeare jól ismerte A *máltai zsidót*. Shylock traumájának hevében ugyanúgy nevetség és megvetés tárgyává válik akkor, amikor lányának és dukátjainak elvesztésekor összekuszálja az értékeket: „*My daughter! O my ducats! ... Justice! The Law! My ducats and my daughter!*”, (*The Jew of Malta*, II. i. 47-54)⁴ mint amikor Barabás dühösen felkiált ugyanebben a helyzetben: „*O girl! O gold! O beauty! O bliss!*” (*The Merchant of Venice*, II. viii. 15-17)⁵. Mindkét esetben egy uzsorás veszteségének olvasatát kapjuk, de Shylock az „és” szócskával választóvonalat is húz. Az áthallás a két mű között tehát létezik, Shakespeare tudatosan használta a motívumot és magát a szövegrészletet is, de Shylocknál összetettebb hatást szolgál a felkiáltás – a konfliktust nem egyben tartja, hanem külön bontja. Látható tehát, hogy Marlowe műve valóban forrásként szolgált Shakespeare számára, de nem az ötlettelenség kényszerűsége okán, hanem kreatív forrásként használva és saját gondolatmenetének továbbvitelére. Barabás esetében kevésbé merül fel a felkiáltások ironikus olvasata, mert az ő karaktere a materiális javakon kívül egyebet nem értékel. Az azonban, hogy milyen fondorlatos úton éri el célját, legalább akkor örömet okoz neki, mint a vagyon határok nélküli felhalmozása.

A két mű egymásnak való megfeleltetése helyett azt az utat szeretném megnyitni, amin az a feltételezés járható körül, mely szerint eltérő a Marlowe-féle és a Shakespeare-féle drámai ösvény; nem érhető tetten A *velencei kalmárban* a Marlowe által indukált hatásoknak A *máltai zsidóból* való kreatív alkotói munka nélküli átvétele, ezért nem is egyértelműsíthetők ezek a marlowe-i hatások.

Az ördögi pszichopata és az ember megkeményedett szívvel

A *máltai zsidó* Prológusában Machiavel arra készíti fel az olvasót, hogy Barabás gátlástalan cselszövő főgonosz, ráadásul nevének bibliai utalásával együtt egyenesen antikrisztusi minőséggel fenyeget. Douglas Cole szerint maga a sátán megtestesülése Barabás, akit ördögi működése közben láthatunk.⁶ A dráma során kiderül, hogy a borzalmas tettek kitervelése csak szórakoztatás és örömszerzés önmaga számára, a vagyonszerzésen kívül ebben él csak igazán, de mindez nem egy meghatározott végső célhoz vezető tudatos cselekvés, hanem egy pszichopata pusztítása. Vezérlő elve az irracionális; maga pedig abszurd és irreális.⁷ Extrém és eltúlzott, akár egy képregényfigura, aki az önmaga által alkotott dimenziókban mozog. Shylock azonban nem teljesen

⁴ *The Complete Works of Christopher Marlowe*, ed. Roma Gill. 5 vols. (Oxford Clarendon Press) vol. 4. Minden idézet, mely a *The Jew of Malta*-ból származik, ebből a kötetből való.

⁵ *The Complete Works of Shakespeare*. 5th ed. David Bevington (New York. Longman, 2004). Minden *The Merchant of Venice*-ből származó idézet ebből a kötetből való.

⁶ Kenneth Friedenreich: „*The Jew of Malta and the Critics: A Paradigm of Marlowe Studies*”, *Papers on Language & Literature*; Summer 77, Vol. 13 Issue 3 329.

⁷ Israel Davidson: „Shylock and Barabas: A Study in Character”, *The Sewanee Review* 9 (1901) 337.

érzéketlen, viszont végtelenül megkeseredett, mert az életében nem tapasztalhat kölcsönösséget a kizártsága folytán. Sem Barabás, sem Shylock nem lát ki a saját szemszögéből, ezért nem is éreznek együtt senkivel. Barabás perspektívájában kizárólag önmaga létezik: “*Ego mihimet sum semper proximus*” (J. I. i. 193), de innen már csak egy lépés a mizantrópia: “*For as I live, perish may all the world*” (J. V. v. 2).⁸ Barabás motivációjának tiszta meghatározása lehetetlen, mert egy kiszámíthatatlan pszichopata, megrögzött bűnöző és zsidó sorozatgyilkos⁹. Nem véletlen tehát Douglas Morse, *A máltai zsidó* 2012-es filmváltozatának amerikai rendezőjének megjegyzése Barabás karakteformálásáról, hogy a mai néző leginkább Hannibal Lecterhez fogja hasonlítani¹⁰. Barabás nem csak a materialista javakat halmozza határok nélkül, de önmagát is. Mivel belátás nélküli, nem lehet mérsékelt, ezért gátlástalan és erőszakos individualista alak.¹¹ Nem csak egy pszichopata sorozatgyilkos és machiavellista, hanem annak modellje, miként fest egy emberi atombomba, aki korlátok és belátás híján a végtelenségig való fölhalmozás szüntelen hajszolása során mindent elpusztít maga körül, és végül önmagát is felemészti. Ezzel szemben Shylock emberibb. Shakespeare fogja a zsidó uzsorás figuráját, majd a kaftánja alá néz és annak a komplex képét közvetíti, mit érezhet alatta az ember. Shylock valóban emberibb karakter, mert láthatjuk: van szíve, csak megkeményedett, ezáltal egyre jobban belegabalyodik abba az útvesztőbe, melyet csörlátása okoz. *A szív szklerózisában*¹² szenved: érzékeltenné vált az alapvető értékek iránt, és lelki vaksága miatt vonja magára a büntetést, mert megkeményíti magát, ellenáll a hívó szónak, ahogy azt a velencei bíróságon is láthatjuk. Beszűkült és megkeményedett ember, Gratiano szavaival élve “*unfeeling man*” (M. IV. i. 63). Israel Davidson kiemeli, hogy Shylock mindent kizár, ami nem zsidó; a Biblia kielégíti intellektuális igényeit és minden helyzetben onnan idéz, ha érvelnie kell. Gondolkodását nem önszántából módosítja a mű végén, ezért megtérés helyett kikényszerített áttérés lesz a büntetése. Nincs bűnbánat, nincs Isten előtt megtört szív, ezért Portia töri porrá azt a kőtáblává keményedett szívet, ami még megmaradt Shylockban. “*I am not well.*” (IV. i. 393-394) - nyögi, kifejezésre juttatván, hogy külső beavatkozás során valóban megtört. További sorsáról az érte aggódók spekulálhatnak tovább, mert Shakespeare nem ad ötletet, Shylock milyen értékek mentén folytatja az életét, ehelyett az ifjú házásokra fókuszál.

⁸ Israel Davidson: *ibid.* 337.

⁹ Matthew R. Martin: „Maltese „Psycho - Tragedy and Psychopathology”, *The Jew of Malta* (Brock University. Canada. University of Delaware Press. 2001), 385.

¹⁰ Ann McCuley Basso, „Interview with Douglas Morse” (2011) <http://marloweinperformance.weebly.com/interview-with-douglas-morse.html>

¹¹ Alan C. Dessen: *The Elizabethan Stage Jew and Christian Example. Gerontus, Barabas and Shylock.* (University of North Carolina: Chapel Hill, 2003), 234.

¹² Fabiny Tibor: *A szív szklerózisa* (tréning előadás) 2012.

Idegenek az idegenségben

A két dráma egyaránt idegenként jelen levő zsidókról szól egy meghatározóan keresztény környezetben, idegenségük státusa azonban eltérő. A máltai zsidó nem csak a keresztények között idegen, hanem a törökök, de még a saját közössége, a zsidók között is. Megkülönbözteti önmagát; törzsét elárulja. A velencei zsidó ezzel szemben a keresztényekkel szemben lesz idegen, konfliktusa velük mélyebb feszültséget hordoz. Népe és vallása fontos számára, mert ez a közössége; a zsinagóga a második otthona.¹³ Barabás azzal érvel, hogy a pénz birtoklása az egyetlen társadalmi előrejutási eszköz, amivel élhetnek a zsidók. Büszkén sorolja azon zsidó csoportokat, melyek a világban szétszórva mind a vagyonszerzésen ügyeskedtek:

“They say we are a scatter’d Nation:
I cannot tell, but we have scumbled up
More wealth by farre then those that brag of faith.
There’s *Kirriah Jairim*, the great Jew of *Greece*,
Obed in *Bairseth*, *Nones* in *Portugall*,
My selfe in *Malta*, some in *Italy*,
Many in *France*, and wealthy every one.”¹⁴ (I. i. 118-24)

Előrejutásra való törekvésüket szembeállítja a keresztények viselkedésével, akik ugyancsak a hatalom megszerzésére törnek, de mindezt tagadják. A hatalom megszerzését tehát univerzális vezérlőelvnek tekinti. A keresztény közösség kritikájaként hangsúlyozza azok képmutatását, mert nem ismerik el a hatalomért folyó törekvésüket, mindeközben büszkén állítja kontrasztba ezzel saját népének attitűdjét, akik ezt nyíltan vállalják.¹⁵ Marlowe mesteri fogása, hogy Barabás együttérzést indukálhat az olvasóban, mert okos és jól érvel¹⁶, ráadásul Shylock figurájával szembeállítva hatalmas eltérésekről szerzünk tudomást. Barabás magasan művelt ember: orvos és mérnök (J., II. iii. 184, 189), aki rengeteget olvasott (J. II. ii. 23; III. iv. 70.). Műveltsége a Biblián túlmutat (J. I. i. 193): ismeri a klasszikusokat, csakúgy mint a mitológiát (J., II. i. 59). Az őt körülvevő világról vannak ismeretei, hiszen kozmopolitaként sokat utazott (J. II. iii. 191)¹⁷. Hiteles szószólója lehet az elnyomottaknak és kihasználtaknak, ahogy végigkövetjük Ferneze öncélú mesterkedését és gátlástalan materializmusát. Barabás azonban jótányit sem nemesebb annál, amit kritizál és

¹³ Israel Davidson: *ibid.* 339

¹⁴ Aaron Kitch: „Shylock’s Sacred Nation”: A “Nones-család” valós történelmi utalás a Portugáliából származó Nunes-családra, mely Marrano közösséggel I. Erzsébet uralkodása során kapcsolatban volt.

¹⁵ Michael Echeuro: „Shylock and the “Conditioned Imagination”, *Shakespeare Quarterly*. vol. 22. (Winter:1971) 14.

¹⁶ Israel Davidson: *ibid.* 339

¹⁷ Israel Davidson: *ibid.* 340

vehemenssen támad: ravaszságát aljas tettek végrehajtására használja. A feszültséget pontosan ez adja. Marlowe nem mulaszt el olyan alkalmat, amellyel folyamatosan fenntarthatja a morális alternatíváért sóvárgó olvasóban a feszültséget. Amikor Friar Jacomót letartóztatják gyilkosságért, a zsidó és muszlim együtt lamentál a szörnyű tetten:

Ithamore

Fie upon 'em! Master, will you turn Christian, when
holy friars turn devils and murder one another?

Barabas

No, for this example I'll remain a Jew.
Heaven bless me! what, a friar a murderer?
When shall you see a Jew commit the like?

Ithamore

Why, a Turk could ha' done more.
(IV. i. 189-94)

Ekkor már csak idő kérdése, hogy Barabás és Ithamore maguk is gyilkosokká váljanak.¹⁸ Felmerül a lehetősége, hogy ezen a ponton megmenekülhettek volna-e a megtérés által, de ez csak akkor válhatott volna valóra, ha a máltai kereszténység olyasmit kínál, amiért érdemes megváltozni. Ahogy Barabás sem jelent alternatívát a keresztények viselkedésével szemben, úgy a keresztény közösség sem mutat követendő példát. Shylock érvelése azon alapul, hogy amíg zsidóként ki van zárva a tulajdonlásból, addig a pénzügyi stabilitásának megteremtése számára szigorú és szomorú korlátok közé szorul¹⁹. Környezetét a materiális megszállottság által taszítja el, idegensége eszenciáját ez adja. Érdekes kettősség azonban, hogy a számító aranyifjú, Bassanio esetében nem vetik a szemére a materiális javak hajszolását, holott eljátszotta vagyonát, adósságait pedig a hozzá ragaszkodó barátjától, Antoniotól kért segítségéből rendezte volna. Bár próbálta megakadályozni, hogy a kalmár aláírja a halálos ítéletét jelentő szerződést, az öreg zsidó és a kalmár közötti virtuskodás hevében mégis aláírás kerül a megállapodásra, melyről később maga is bevallja Portianak, hogy kizárólag a saját érdekében kötött: “*engag'd my dear friend to his mere enemy/To feed my means*” (III. i. 45-8.) Portiahoz bevallottan üzleti vállalkozásként utazik el, akinek elsődleges vonzereje a gazdagsága, egyéb erényeit másodlagosan említi: “*In Belmont is a*

¹⁸ Alan C. Dessen: *ibid.* 238.

¹⁹ Michael Echeuro: *ibid.* 17.

rich lady left,/And she is fair, and (fairer than the word),/Of vondrous virtues.” (I. i. 161-3.) Pragmatikus gondolatmenetét tovább vezetve, értékét annak gazdagságának mértékével jelzi, amely olyan jelentőségű, hogy a világból mindenhol akadnak kérői, akik tehát Bassanio versenytársai is: *“not is the wide word ignorant of her worth”* (I. i. 167). Bassanio mások pénzével, de életével is hazardíroz, a romantikus komédiában mégis kiállja a próbatételt, melyen Portia vagyonra fókuszáló kérői addig mind elbuktak. Bassanio jutalmát megérdemeltnek érzi az olvasó, hiszen a Portia apja által tervezett megmérettetés pontosan a materiális javakon való túllátást teszteli, nyitott marad azonban az a kérdés, hogy Bassanio összes tevékenységét górcső alá véve a próbatételen kívül, Portia apja nem pont ezt a hazardírozó aranyifjút akarta kiszűrni?

Értékek mérése - patikamérlegen

Belmontban Portia apjának ellentmondást nem tűrő hagyatéka a kérőkre váró teszt: *“So is the will of a living daughter curb’d by the will of a dead father.”* (I. ii. 23-25.), amellyel a döntés lehetőségét kiveszi lánya kezéből. A gyakorlatias és érzelmileg nem érintett Nerissa látja ezt csak derűsen, amikor időnként emlékezteti a várakozó és vágyakozó Portia-t, hogy aki a megfelelő ládikát választja, megfelelő társ lesz számára: *“Holy men at their death have good inspirations”* (I. ii. 27-8), *“will no doubt never be chosen by any rightly, but one who you shall rightly love”* (I. ii. 31-32). A belmonti életet tehát Portia apjának a parancsa vezérli, ami egyfajta értékválasztás is egyben, mert később megtudjuk, hogy az választja a megfelelő ládikát, aki Portia-t önmagáért képes szeretni, nem a külső tulajdonságaiért: *“You that choose not by the view”* (III. ii. 131). Portia apja azonban saját örökösét is megválasztja meg ezzel az eljárással. Aki a megfelelő ládikát választja, nem csak lányához kapja meg a kulcsot, de Belmont egész vagyonához is. Az apa ezzel azt is szavatolja, hogy Belmont további irányítása olyan kézben lesz, aki tisztában van vele, mi hordoz igazi értéket az életben.²⁰

Az öreg zsidó azonban végletesen erős, húsbamarkoló képeket használ, ami felülír minden egyéb gyanakvást, ami a velencei aranyifjúval kapcsolatban támadhat az olvasóban. A komplex emberi létezés annak csupán szerves, élettelen szintjére csökevényesíti, mikor nézőpontja leszűkülésével a testet elidegeníthetőnek: megmérhetőnek, leválaszthatónak, zálogosítható természetűnek és bánatpénzként elkobozhatónak tekinti.²¹ Ez az attitűd még a kereskedőváros cinikus világában is extrém.²² Belmontnak Velencéhez képest a nem-materiális javak fővárosának kellene lennie, hogy megfelelően ellensúlyozza az üzleti élet elembertelenedő világát. Ezért is

²⁰ David Lucking. Standing for Sacrifice: „The Casket and the Trial Scenes in The Merchant of Venice” *University of Toronto Quarterly* vol. 58. No. 3. (1989). 362.

²¹ David Lucking. *ibid.* 360.

²² David Lucking. *ibid.* 360.

meglepő az, hogy Belmontban még az okos Portia is patikamérlegen méri magát és férjének szolgáltatandó értékét:

“I would be trebled twenty times myself,
A thousand times more fair, ten thousand times more rich,
That only to stand high in your account,
I might in virtues, beauties, livings, friends
Exceed amount: but the full sum of me
Is sum of something: which to term in gross,
Is an unlesson’d girl... (III. ii. 153-9)

Shylock hasonlóképpen mennyiségekben írja le ragaszkodását a megállapodásához:

“If every ducat in six thousand ducats
Were in six parts, and every part a ducat,
I would not draw them, I would have my bond!” (IV. 85-87)

Jessica sem jellemzi másképpen apja végzetes követelését:

“That he would rather have Antonio’s flesh,
Than twenty times the value of the sum,
That he did owe him.” (III. ii. 285-87)

Ahogy Shylock gyűlöletét írja le piaci értékekkel, úgy Portia a szerelme mértékét jellemzi ugyanilyen terminusokkal. Portia és Bassanio egymás közti évődése: “*since you are dear bought, I will love you dear*” (III. ii. 312) is visszhangzik Shylock szavaiban: “*The pound of flesh which I demand of him/Is dearly bought, ‘tis mine and I will have it.*” (IV. i. 99-100).²³ Velence gazdasági nyelvezete tehát még Belmont érintetlen világába is beszivárog, a szavak súlyát azonban az adja meg, mely helyzetben milyen mértékű ezen kereskedelmi terminusok metaforikus értelmezése. Belmont egy olyan oázis, ami Velence pénzközpontú világát nem egyensúlyozza ki, holott ezt a reményt sejteti. Ahogy tehát *A máltai zsidóban* Barabás világára sem jelentett alternatívát a keresztény közösség, a Shylockot megleckéztetésére törők sem mentesek olyan materialista megnyilvánulásoktól, melyet a vén zsidó fejére olvasnak. Különálló és elkülönülő jelenség azonban

²³ David Lucking ibid. 362.

Antonio, akit David Lucking a “strangely unmercenary merchant” kifejezéssel jellemez²⁴, és valóban: a velencei kalmár az, aki azokat az értékeket testesíti meg, melyeket annak idején Portia apja célul tűzött ki. Antonio ad és nem vesz el; kockáztat és nem vádol; befektet, de nem követeli vissza az összeget kamatostul. A velencei kalmár adaptálja a legkevésbé a kalmárszellemet. Lucking azt írja, tiszteletbeli polgárává kellett volna fogadnia Belmontnak²⁵, de ez mérsékelt állásfoglalás: Belmont hiteles uralkodója és Portia férje Antonio lett volna.

A kereskedő és az uzsorás történelmi háttere

Bár a pénz tematizálja mindkét történetvezetést, ritka azonban annak a szempontnak a felvétele, mely szerint a korai modern politikai és gazdasági berendezkedés alapján vizsgálják a két műben megjelenő problémafelvetéseket. James Shapiro példátlan mélységben dolgozza fel a zsidóságot mint politikai és vallási faktort a *Shakespeare and the Jews*-ban²⁶, ám a kereskedelmi komponensek fontosságát már nem érinti. Márpedig ennek a nézőpontnak a figyelmen kívül hagyásával elveszne egy olyan szempont, mellyel a két főhős *távoli rokonságát* bizonyíthatnánk, és nem szoros összetartozásukat erősítenénk. Barabás kereskedő, aki az egyén etikai cselekedeteitől egészen a politika működési mechanizmusainak megvilágításáig tágítja az uzsora kontextusát, árnyaltan bemutatva az állam, a kereskedelem és a vallás viszonyát. Shylock azt az érzékeny viszonyrendszert tárja elénk egy uzsorás szemszögéből, amelyben a velencei államban kereskedelmi katalizátorként működő, mégis megvetett zsidóság társadalmilag is szeretné megalapozni pozícióit jogok igénylésével.

Ahogy Aaron Kitch feltárja a *Shylock's Sacred Nation*²⁷ című tanulmányában, a legfőbb európai kereskedelmi központok Velence, Róma, Prága és Amszterdam abban a reményben kezdtek apránként korlátozott letelepedési és kereskedelmi jogokat adni zsidó kereskedőknek, hogy tevékenységükkel segítik a behozatal és kivitel arányainak növekedését. A spanyolországi, 1492-es kiűzetéstől kezdve egészen a XVI. századig, a zsidóság nem csak időleges letelepedési lehetőséget kapott a vallási üldöztetés és elűzetés elől, de eredményes kereskedelmi tevékenységük által egyfajta kiemelkedést tapasztalhattak. A gazdasághoz való hozzájárulásukat a zsidó kereskedő, aki egyúttal a zsidó nép jogainak előremozdítója, Daniel Rodriga, úgy fogalmazta meg 1598-ban, hogy ez az ő hozzájárulásuk a „közjóhoz”.²⁸

²⁴ David Lucking. *ibid.* 364.

²⁵ David Lucking. *ibid.* 364.

²⁶ James Shapiro. *Shakespeare and the Jews*. Columbia University Press, 1997

²⁷ Aaron Kitch: „*Shylock's Sacred Nation*” *Shakespeare Quarterly* vol. 59 No. 2. (2008), 131-55.

²⁸ Aaron Kitch: *ibid.* 132.

A keresztény Európa által elutasított, számkivetett zsidóság eleinte hiába próbált tartósan megtelepedni az európai kontinensen. Az Ottomán Birodalomban azonban több lehetőséghez jutottak: a Nyugattal és a Kelettel is hatékony kereskedelmi tevékenységet végezhettek. Európában csak időleges és elhanyagolható mértékű befogadásban lehetett részük. Róma átmeneti menedéket nyújtott a zsidóságnak, mielőtt IV. Pál pápa az 1560-as évekbeli szigorú ellenreformációs rendelkezéseket alkalmazni kezdte volna. Ezzel ellentétben V. Károly már korábban, az 1540-es években nem csupán megtűrte azokat a frankfurti zsidókat, akik részt vettek a protestáns-ellenes hadjáratokban, hanem védelmet is adott nekik, amennyiben pénzzel és élelemmel támogatták a hadseregét. A XVI. században azonban már több itáliai város, köztük Firenze is befogadott zsidó közösségeket. Így a velencei kereskedelmi hatalom központja ötféle idegen közösséget tudhatott a kapuin belül: nürnbergi és augsburgi német kereskedőket, a Velencei Birodalom keleti kolóniáiból érkező ortodox görög betelepülőket, ezen kívül pedig három zsidó csoportot: a német gyökerekkel rendelkező Tedeschi zsidókat, a szefárd és keleti levantin zsidókat. A Velencében élő Tedeschi zsidók már a XIV. századtól elsősorban pénzkölcsönzéssel foglalkoztak. A portugál kereskedők által felfedezett új kereskedelmi útvonal azonban keleti irányban, a Jóreménység foka körül új lehetőségeket nyitott meg a kereskedelemben.²⁹ A felismerés tehát, hogy Velencének nem csupán lépést kell tartania a világ kereskedelmi folyamataival, hanem vezető szerepének tartós megszilárdítása érdekében gyorsan és hathatósan kell megsokszoroznia kereskedelmi jelentőségét, megnövelte a zsidó populáció létszámát. Így kezdtek el egyre nagyobb számban megjelenni Velencében a ponentin zsidók is. A keletről származó levantin zsidók neve a latin *levare* igéből származik, utalásként a felkelő Napra, míg a nyugatról érkező ponentin zsidók neve a lenyugvó Napot idézi a *ponere* igéből eredően. Mindkét csoportban nagy számban voltak olyan új-keresztények, akik kereskedhettek északkal és nyugattal egyaránt. Eredetileg egy évben mindössze tizenöt napig tartózkodhattak Velencében. A spanyol és portugál üldöztetés elől menekülő szefárd zsidók 1516-ban mégis állandó tartózkodási lehetőséget kaptak, ráadásul a nem-zsidó közösségtől elszeparáltan, az első európai gettóban, Velence városában. A levantin zsidók csak azután nyerhettek bebocsátást Velencébe, miután az Ottomán Birodalom polgárai lettek.³⁰ Ezt követően emigráltak Velencébe, ahol ottomán kereskedőkként működhettek. Velence szintén menedéket adott mindazon pénzkölcsönző zsidóknak, akik elhagyták a Velencei Birodalom-ellenes League of Cambrai seregét. A velencei Szenátus később kimondta, hogy ha a zsidók Velencébe hozzák kereskedelmi kapcsolataikat és üzleteiket, az Velence finansziális gyarapodását szolgálja. A Szenátus ezért 1541-ben hivatalosan is elismerte a levantin zsidókat, részleges kereskedelmi és polgári jogokkal felruházva őket. A

²⁹ Aaron Kitch: *ibid.* 135.

³⁰ Aaron Kitch *ibid.* 136.

Szenátus rendelkezése értelmében már akár két évig is tartózkodhattak Velencében, de még mindig korlátozott jogokkal. Negyvennyolc év telt el addig, amíg a Szenátus rendelkezésben szavolta Daniel Rodriga zsidó kereskedő beadványai eredményeképpen a levantin és ponentin kereskedők biztonságát családtagjaikkal együtt, amíg azok fegyelmezetten élnek az egyre növekvő népességű zsidónegyedben.

A XVII. század elején azonban, 1638-ban, egy zsidó elkövetőknek tulajdonított rablássorozat felszította a zsidók kiutasítására irányuló indulatokat. Erre a zsidó értelmiség vitáirattal válaszolt. Simone Luzzato rabbi, *Discorso circa il stato de gl'Hebrei et in particular dimoranti nell'inclita città di Venetia* ³¹ című munkájában érvrendszert hozott létre annak bemutatására, milyen mértékben ágyazódik bele a zsidóság a társadalmi folyamatokba és tevékenységükkel milyen mértékben járulnak hozzá a közjóhoz. Érvei szerint a zsidó kereskedők Velence exportjának és importjának nagyságát fellendítik. Hozzájárulásuk mértékét mutatja az éves szinten általuk befizetett adókból és egyéb kirótt fizetési kötelezettségekből származó hetvenezer dukát is. Az ő közvetítésükkel került Velencébe a távoli országokból behozott gyapjú, selyem és pamut, csakúgy mint az egyéb mindennapos használati eszközök és luxuscikkek. ³² Ugyancsak fontos szerepet vállaltak a zsidó kereskedők a velencei áruk külföldi piacokra való eljuttatásában és terjesztésében. Tevékenységüknek azonban nem csupán a kereskedelmi életre volt hatása: működésük folytán a szomszédos népek közötti kölcsönösséget, együttműködést erősítették, nem pedig a háborúzásra való hajlandóságot. Luzzato szerint a világban szétszórt, földtulajdonlástól megfosztott zsidóság természetszerűleg lett tapasztalt támogatója a pénz és egyéb javak körforgásának - a kereskedelembe való részvételükhöz pedig hozzájárulást is kaptak a keresztény vezetéstől. Hangsúlyozza továbbá, hogy a növekvő vámbevételek és kereskedelmi lehetőségek által egy olyan stabil állam teremthető meg, amely háborúskodás során nem jöhetne létre. A béke és a magántulajdon védelme az a fő vonzerő, mely a további befektetéseket vonzza. Luzzato gyakorlati oldalról közelíti meg tehát annak kérdését, miért érdeke Velencének a vallási szabadság biztosítása, a magántulajdon védelme, valamint a kereskedelmi korlátozások megszüntetése, ezáltal pedig a zsidóság társadalomba való belépése. ³³

A XVI. századi összehasonlító vallástudománynak már fel kellett vetnie olyan kérdéseket, hogyan lehet elhelyezni a zsidóságot, a pogányokat vagy az indián őslakosokat az Ószövetségben felvázolt Japhetan rokonság/leszármazás mentén. Az egyetemes keresztény egyház számára a zsidóság akadály maradt. Ahogy a pogány mitológia beolvasztható a kereszténységbe allegorikus értelmezések használatával, a zsidóság azon választása, hogy elutasította Jézus Krisztust, az áttérés

³¹ Simone Luzzato. *Discorso circa il stato de gl'Hebrei et in particular dimoranti nell'inclita città di Venetia* (Venice:1638),. 386-87

³² Aaron Kitch. *ibid.* 138.

³³ Simone Luzzato. *ibid.* 387..

után még korrigálhatóvá válhat, de mindaddig, amíg nem térnek át, akadályt képeznek. Bár Luther eleinte türelmet hirdetett az európai zsidókkal szemben, 1544-ben *Von den Juden und Ihren Luegen*³⁴ című munkájában már erőszakos fellépést hirdetett a kereszténységre való áttérést elutasító zsidók ellen.³⁵ Ezzel egy időben a protestáns Anglia gondolkodói szintén ambivalens módon közelítették meg a kérdést. Bár John Bale a zsidó egyházat sátáninak minősítette és elutasította, áttérésük esetén viszont a Második Eljövetelet vizionálta. John Foxe a kereszténység téves elágazásainak tekintette a katolicizmust és a judaizmust is, ahogy alapjában véve tagadta a zsidók kiválasztottságát is az *Actes and Monuments* című írásában. Foxe Luther és Erasmus nyomában is járt akkor, amikor mindezt megfogalmazta, hiszen ezen gondolkodók is tartottak tőle, hogy a zsidóság problémájának tanulmányozása elterelné a figyelmüket Krisztusról. Shapiro is külön fejezetet szentelt annak bemutatására, hogyan próbálták a keresztény gondolkodók kezelni azt a paradox helyzetet, hogy bár elutasították a zsidókat, mégis látták vallásuk közös gyökerét a kereszténységgel.³⁶

A keresztény államok furcsa helyzetbe kerültek: egyfelől elismerték a zsidóság szerepét a politikai stabilitás fenntartásában a kereskedelmi és egyéb pénzügyi tranzakciók által. Ezek a tényezők alapvető alkotóelemei a polgári életnek, mégis megkülönböztették a pénzkölcsönző és kereskedő zsidókat, egyúttal mindkét csoportot gettókba izolálták, kulturális és vallási szempontból is konzerválva idegenségüket. A korabeli állam tehát egyfelől megpróbálta beolvasztani működésébe a zsidók tevékenységét, másrésztől viszont nyíltan megvetette őket.

Marlowe és Shakespeare pontosan azt a feszültséggel teli kettősséget ábrázolja, ami ezzel a feloldatlan állapottal jár. Figyelembe véve ezt a szempontot, Shylock harcias megleckéztetése Portia által és a Dózse szigorú verdiktje nem csak az univerzális igazság utáni óhajtként olvasható. Egy önmagával is ellentmondásban levő társadalom megoldásra éhes feloldozása is ez abból a frusztrációból, hogy miként kezeljenek egy megvetett tényezőt, ami pénzügyileg mégis tagja a társadalomnak. Ráadásul úgy is alakulhat az élet, hogy ehhez az idegenségben tartott tényezőhöz kell segítségért fordulni.

1616-ban egy amszterdami rabbi a következőt írja: *“Minden zsidó gyakorolhatja saját hitét, de nyíltan nem megengedett számára annak a kimutatása, hogy más vallást gyakorol, mint a város többi lakosa.”*³⁷ Ezzel szemben Velencében a szenátus rendelkezésben kötelezte a zsidókat önmaguk többségtől való megkülönböztetésére: sárga fejfedő viselésére és nyílt vallásgyakorlásra.³⁸ Európában máshol ugyanezért az inkvizíció fogaskerekei között törték volna össze őket, hiszen ez a

³⁴ Martin Luther. *Deckel des Werkes Von den Jüden und Iren Lügen* (Von den Juden und ihren Lügen

³⁵ Martin Luther. *ibid.* 302-306.

³⁶ Aaron Kitch. *ibid.* 139.

³⁷ Aaron Kitch. *ibid.* 140.

³⁸ James Shapiro. *ibid.* 174-175.

gyakorlat teljes egészében szembement a pápa ellenreformációs iránymutatásával. Velencében ez az eljárás is a közjó gyarapításának céljából működött. Ugyanis ha a velencei vezetés gesztust gyakorol a szabad vallásgyakorlás engedélyezésével, a zsidók kisebb valószínűséggel viszik vagyonukat és üzleti kapcsolataikat Velence kereskedelmi versenytársához és hadbéli ellenségéhez, a törökökhöz.³⁹ Velence tehát megerősítette a zsidóság idegenségének státusát azzal, hogy megkövetelte a különbség alapjául szolgáló jegyek externalizálását, de egyúttal azzal is tisztában volt, milyen gazdasági haszna van tevékenységüknek.

Mit ér a zsidó?

Barabás és Shylock tehát mindketten a zsidó nép fiai, mindketten professzionálisan foglalkoznak a pénzzel, tevékenységük jellege mégis eltérő. Ahogy az európai államok is megkülönböztették egymástól a kereskedő és uzsorázó zsidókat, úgy az olvasó sem mulaszthatja el ennek a különbségnek a megtételét: Barabás tengerentúli kereskedelemmel foglalkozik, míg Shylock uzsorás. A dráma színhelyéül Marlowe választása azért is eshetett Máltára, mert ez volt a kereskedő zsidóság egyik legfontosabb központja, hiszen tudjuk, hogy a Római Birodalom korától fogva éltek itt zsidók.⁴⁰

Az 1492-es spanyolországi kiűzetésük után azonban ultimátumot kaptak: átkeresztelkednek vagy többet nem térhetnek vissza a szigetre. A Szent János Máltai Lovagrendet - melynek gyökerei a kereszties hadjáratokig nyúlnak vissza - a törökök elűzték Rhodes-ból 1522-ben, ám nyolc évvel később V. Károly a Lovagrendnek adományozta a szigetet. Az ott élő zsidók ezzel egy időben elvesztették polgári jogait, így az újonnan érkező keresztény lovagrend tulajdonaivá váltak.⁴¹ A szigetet 1565-ben harmincezer török katona ostromolta meg, amit kétszázötven lovag, valamint hétezer spanyol és máltai katona védett. Az egyenlőtlen, négyhónapos harc eredményét azonban a katolikus és protestáns közösségek is üdvözlötk Európa-szerte. A védők visszaverték a támadást Málta ellen, de egyben a kereszténység idegen behatolás ellen történő megvédését is ünnepelték.⁴²

A *máltai zsidó* történetformálásában az alkotó Málta hősies kiállása helyett Ferneze politikai és vallási képmutatására, valamint a katolikus máltai lovagokra fókuszált, feltételezhetően a katolikus-ellenes felhang várható sikere miatt is. A mű konfliktusa tágabb teret ölel fel annál, mintsem hogy Barabás és a gyakran nála semmivel sem erényesebb környezetének összeütközését

³⁹ Aaron Kitch. *ibid.* 141.

⁴⁰ Aaron Kitch. *ibid.* 140.

⁴¹ James Shapiro. *ibid.* 201.

⁴² Aaron Kitch. *ibid.* 143.

mutassa be: *A máltai zsidóban* kirajzolódik a zsidó kereskedők által képzett vagyon és az állam működése közti kapcsolat.⁴³

Barabás a kereskedelmi tevékenységet a bibliai szövetséghez köti és elrendeltnek tekint, amikor büszkesége tárgyát, a vagyonát úgy emlegeti, mint: “*Blessings promis’d to the Jewes.*” Isten azt ígéri Ábrahámnak, hogy az ő örököseié lesz az Ígéret földje, ahol jelenleg még idegen, de évszázadokkal később még mindig a zsidóság idegenségének vagyunk szemtanúi. Barabás számára az égi áldás pénz formájában manifesztálódik, amit annak az eszmefuttatásnak a mentén magyaráz, hogy ha a zsidóknak megígérték, hogy lesz földjük, szükségszerűen halmozniuk kell a vagyont, hiszen népük nem fejedelemségre van szánva.⁴⁴ Már a mű elején nyíltan kijelenti, hogy inkább lesz gyűlölt, de gazdag zsidó, mint egy szánalomra méltó, szegény keresztény: “*Rather had I, a Jew, be hated thus,/Than pitied in a Christian poverty*” (*J., II. ii. 34-35*), majd képmutatónak és hamisnak írja le a keresztény közösséget, ami nem bizonyul alaptalan gyűlölködésnek, inkább nyers ábrázolása a környezetének: “*For I can see no fruits in all their faith/But malice, falsehood and excessive pride,/Which methinks fits not their profession* (*J., II. ii. 36-40*)”.

Barabás nem az egyetlen dacos individualista főhős Marlowe műveiben, gondoljunk csak Faustus-ra vagy Tamburlaine-re. Barabás egyetlen célra fókuszál: a vagyonának végtelenségig való megsokszorozására⁴⁵. Olyan radikális individualista és a “legnagyobb egoista az irodalomban”, ahogy Israel Davidson sommázza, aki bár azonosítja magát a népével, mégis elutasítja és megcsalja törzsét. Nem egy meghatározó politikai erő felé törekszik, nem tartja fontosnak, ki kormányoz majd: “*conquer, and kill all*” Máltán, amíg megkímélik őt, a lányát és a becses vagyonát: “*So they spare me, my daughter and my wealth.*” Ennek megvalósulását nem erkölcsi aggályai akadályozzák, mert a maga alkotta vallását követi, hanem a Máltán kormányzó Ferneze, aki elkobozza a vagyonát, hogy Barabás javaiból rendezhesse a törököknek fizetendő sarcot a “közjó érdekében”, majd továbbra is a szigeten tartja idegenként, hogy a pénzét tovább használhassa. *A máltai zsidó* elején a kereskedők által deklarált béke: “*all the Merchants with all ther merchandize/Are safe arrive’d*” vallási összeütközés miatt válik megvalósíthatatlanná, bár a dráma annak a fontosságát mutatja be, hogy a kereskedelem alapvető fontosságú a politikai stabilitás fenntartásához.⁴⁶ Howard S. Sabb odáig merészkedik a *Policy in Marlowe’s The Jew of Malta*-ban, hogy azt állítja, a vallási identitás maskaraként felölthető majd eldobható álca, amit a gazdasági és politikai berendezkedés változásaihoz lehet alakítani. Barabás egyre fokozódó szörnyű tetteit és megszállott tervszövögetését a keresztény képmutatás által táplált logikus és érthető reakciónak tulajdonítja,

⁴³ Aaron Kitch. *ibid.* 143.

⁴⁴ Aaron Kitch. *ibid.* 144.

⁴⁵ Arthur Humphreys. „The Jew of Malta and The Merchant of Venice: Two Readings of Life”, *Huntington Library Quarterly*, vol. 50 No. 3. Summer (1987). 284.

⁴⁶ Aaron Kitch. *ibid.* 147.

tehát a külső környezetet teszi felelőssé a helyzet elfajulása miatt, nem csupán a machiavellista irányelvek maradéktalan beteljesítésére való belső törekvését. Marlowe drámájában az ősi, sarckövetelő rendszer alkalmatlansága tárul föl.⁴⁷ Ferneze hiába próbálja ezt felváltani a spanyol uralommal, amit a spanyol rabszolgakereskedő, Martin del Bosco testesít meg, a dráma gúnyt űz annak jelmondatából, miszerint a világot az arany utáni vágy: “*desire of gold*” mozgatja⁴⁸. Ezzel együtt az is igaz, hogy a gazdasági szövetség rövid időre ugyan, de felülírja a vallási és nemzetiségbeli különbségeket a zsidó Barabás és muszlim Ithamore között, de ez rövid életű, utópisztikus reményeket letörő eredménnyel zárul. Azzal, hogy Marlowe egy levantin zsidó vezetésével mutatja be az olvasó számára a vallás, kereskedelem és az állam kapcsolatát, az alkotó felhívja a figyelmet a zsidó asszimiláció és a világban szétszórt kereskedő népek történelmi fontosságára a XVI. századi Európában. Nem törekszik a zsidóság és az uzsorázás sztereotipikus ábrázolására, ehelyett a kereskedelemről származó vagyont helyezi a gazdasági berendezkedés középpontjába, rávilágítva a termelékenység és a merkantilizmus összefüggésére.⁴⁹ Greenblatt Barabást egyenesen a kapitalizmus elidegenített valójának, míg Shylockot a zsidó fiskalizmus szimbólumának látja, mindkettőt a kereszténységgel szembeállítva.⁵⁰

Ahogy *A máltai zsidóban*, úgy *A velencei kalmárban* is a zsidó figurája megtestesíti mindazt az idegentől való szorongó rettegést, amit a kelet felé egyre jobban nyitó kereskedők tapasztalhattak új üzletfeleikkel. A zsidók voltak azok az idegenek, akik élesen elkülönültek a Krisztusban egyesültek népétől és a páli univerzalizmus fogalmától. Antonio a kereskedelmet úgy emlegeti, mint a Velence városának működéséhez alapvető faktort: “*Since that the trade and profit of the city/Consistenth of all nations.*”, de később éppen Shylock lesz az, aki emlékezteti Antonio-t, hogy gyűlöli Shylock szent népét: “*hates our sacred nation*”. Shylockot a velencei kalmár a mű során végig idegenként emlegeti, és így is kerül a Dózse színe elé, majd az ítéletét is ennek alapján mérik rá. Shylock és Antonio Velencéjében ugyan sok minden függ a zsidó pénzmozgáson, ám ez még rövid időre sem csitítja el a különbségeket, mint ahogy Ithamore és Barabás esetében Marlowe azt megvillantotta. Velence a XV. század közepétől kezdve importált afrikai rabszolgákat portugál rabszolgakereskedőktől, illetve a XV. század közepéig hozatott be orosz rabszolgákat, mindannyiukat gályarabokként vezetve a halálba.⁵¹ Shylock bár a híres monológjában (*Hath not a Jew eyes?*) korábban saját emberi mivoltára és annak méltó bánásmódra való vágyára hívja fel a figyelmet, a velencei dózse előtt azzal érvel, hogy a megvásárolt rabszolgákhoz is joga van annak,

⁴⁷ Alan C. Dessen. *ibid.* 236.

⁴⁸ Humphreys. *ibid.* 284.

⁴⁹ Aaron Kitch. *ibid.* 146.

⁵⁰ Stephen Greenblatt. *Marlowe, Marx, and Anti-Semitism. Marlowe, Marx, and Anti-semitism.*(University of Chicago Press: 1978), 294.

⁵¹ Aaron Kitch. *ibid.*

aki fizetett érték és nem engedi őket szabadon. Shylock arra az érzékeny pontra tapint rá, hogy amíg egy társadalmi csoportnak járnak állampolgári jogok Velencében, úgy másoktól részint gazdasági alapokon nyugvó érvelés alapján ugyanazt megtagadják.

Portia a keresztény testvériség és páli univerzalizmus⁵² jegyében próbál tárgyalni Shylockkal, aki a bosszújához való kérlelhetetlen ragaszkodásával és az Ószövetség törvényétől való eltántoríthatatlanságával nem befogadó az irgalom gesztusára. Portia a velencei törvényeket is az irgalmasság princípiumából eredezteti, mely a vezetőknél is magasabb hatalomtól származik: *“But mercy is above this sceptered sway;/It is enthroned in the hearts of kings;/It is an attribute to God himself.”* (M., IV. 1. 34-37) Shylock ragaszkodása az eredeti megállapodáshoz az ószövetségi ősi törvényeket követi, ami elutasítja az irgalmat akkor, amikor a bosszúnak helyet ad, de a velencei polgári jog, amit Portia is képvisel, az idegen státusában tartja Shylockot, mert a kialakult helyzet szerint egy idegen követelése Antonio, egy velencei polgár életét fenyegeti. Nem csak az öreg uzsorás győzetik le a bíróságon, hanem a vagyonát is elkobozzák, ráadásul az áttérésre való kényszerítésével az egész keresztény közösség lefegyverző győzelmét láthatjuk a törvény szavához való pusztító ragaszkodás felett. A verdikt, amely szerint Shylockot elítélik, megerősíti az elítéltet idegenségében, miközben egyszerre a közösség részévé is akarják tenni az áttérésével.

A Dózse látványos kegyelmet gyakorol a zsidó felett azzal, hogy meghagyja életét, még ha meg is fosztja vagyonától. Shylock azonban meglepetésre nem az identitásától való megfosztottságától retten meg, hanem a saját életét egyenesen a vagyontárgyaival azonosítja: *“...You take my life/When you do take the means whereby I live.”* (IV. i. 43-44) Shylock tulajdonához való ragaszkodása olvasható materialista megrögzöttségnek, de még inkább az abban a helyzetben a Dózse és Portia által definiált keresztény kegyesség elutasításának.⁵³

A Dózse ítélete szerint Shylocknak át kell térnie a kereszténységre és vagyonának fele pedig a velencei államot, másik fele Antoniót illeti, aki aztán a harmadik, végső változatát adja az uzsorás felett gyakorolt irgalom gesztusának, hiszen nem tart igényt annak vagyonának felére. Shylock haláláig a velencei kalmár kezeli vagyonának felét, ami majd Jessicára száll. Ezzel a gesztussal lesz egy velencei magánember a kegyelem forrása, összehangolva az irgalom keresztény univerzalizmusát két zsidó kereszténységre való áttérésével.⁵⁴ A *velencei kalmárban* sokkal tágabb kontextusról van szó, mint személyes bosszúállásról: egy olyan kereskedelmen alapuló állam kritikája is, amely a birtoklás jogát korlátozza, de építkezik annak az elnyomott közösségnek a tevékenységéből származó javakra, amelytől ezt a jogot megvonja. Shylockot a velencei bíróság

⁵² James Shapiro ibid. 233.

⁵³ Alan C. Dessen. ibid. 240.

⁵⁴ James Shapiro. ibid. 234.

végül megfosztja jogaitól politikai és vallási értelemben, de meghagyják a fele vagyonát. Ezen eljárás szerint a rabszolgákra és zsidókra továbbra is külön igazságtétel vonatkozik.⁵⁵

A vagyon és az ember

Barabás és Shylock emberi kapcsolatait is meghatározza az anyagi szemlélet, de egymástól teljesen eltérő minőségben. Barabásról, akinek a vagyon felhalmozása a boldogsága (*“who smiles to see how full his bags are crammed”* - J., Prologue 31), zsugori. Amikor kincsei rejtékhelyéről beszél, így ömleng: *“For whilst I live, here lives my soul’s sole hope,/And when I die, here shall my spirit walk.”* (J., II. i. 29, 30) Szolgája a zsugori képét festi, aki igénytelenül étkezik (*“He lives upon pickled grasshoppers and mushrooms.”* - J., IV. vi. 64, 65) és ruházkodik (*“He never put on a clean shirt since he was circumcised.”* - J., IV. vi. 68, 69), holott többször is dicséri az ételeket, amit Barabás házában kapott (J., III. iv. 49, 50, 89, 90, 106, 107). Barabás a szolgát a “második énjének” hívja (J. III. iv. 15), akit barátjának is nevez akkor, amikor azt szeretné, hogy az szörnyű terveit végrehajtsa⁵⁶, de soha nem bízik meg benne, mindvégig gyanakvó marad. A gazda együtt eszik a szolgájával, akinek még Abigélt is felajánlja. Ezzel szemben Shylock nem bizalmatlan. Pénzes ládikáját nem rejt el, aminek kulcsával lányát bízta meg (M., II. v. 12). Nem ömleng a pénzeszsákjai felett, nem leli örömét azok szüntelen halmozásában. Bár Barabás és Ithamore még egymás kárára is viccelődnek (J. III. iv. 59, 60), Shylock még kezét sem hajlandó fogni szolgálójával. Jessica sem beszélhet vele felügyelet nélkül (M., II. v. 43). Mégis, amikor Shylock elhagyja a házat, Lancelotra bízta. Amikor az már nem áll a szolgálatában többet, nem kicsinyes és szépen beszél Lancelotról új gazdájának, az Antonio pénzéből szolgákat fogadó Bassaniónak (M, II. ii. 132-135).⁵⁷

Kifelé a pókhálóból

Főhőse formálásakor Shakespeare bizonyosan észrevette azt a hatékony feszültségkeltő kettősséget, ahogyan Barabás idegenként van jelen egy meghatározóan keresztény közösségben. Marlowe és Shakespeare egyaránt él annak az eszközeivel, hogy sem a zsidókat, sem a keresztényeket nem ábrázolja fehéren-feketén. A zsidók figuráját megismerhetjük magánemberként és társadalmi kontextusban is, és ahogy láthattuk, mindkét színtéren defektust okoz a materializmusban való elsüllyedés. Shylock nem a velencei kalmár főhőse. Azért kerül feloldhatatlan konfliktusba Antonióval, mert a romantikus komédiában ezzel teremti meg az

⁵⁵ Aaron Kitch. *ibid.* 154.

⁵⁶ Israel Davidson. *ibid.* 238.

⁵⁷ Israel Davidson. *ibid.* 237.

alapfeszültséget; ráadásul azzal, hogy a szerző Shylockot eltávolítja az útból, hogy Jessica és Lorenzo megszökhessenek, még további romantikus réteget ad a darabnak. Shylock szembenállása lehetővé teszi, hogy már pusztán jelenlétével kihangsúlyozzon visszasságokat Velencében. Egy komikus, kinevetnivaló karakterből komplex figurává növeszti alkotója. Barabás viszont egyértelműen gonosz, bár a mű elején sokkal árnyaltabb. Karakterfejlődése egysémájú alakká egyszerűsödik: a mű vége felé már csak az olvasó ingerküszöbét állítja kihívás elé, ahogy újabb gaztetteket visz véghez.

Shylock szerepe nem hasonlítható Barabáséhoz. A velencei zsidó vérszomjasságig szűkült perspektívája annyira meghatározza karakterét, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni. Érezzük, hogy elkerülhetetlen az átlényegülése, mert annyira belegabalyodott a saját hálójába, hogy már nem tudott kilátni mögüle, de sokáig élt a remény, hogy ez önszántából következik be. Shakespeare azonban elrejtett egy másik, még fontosabb lényegét a dühöngő zsidó sárga sapkája, vén károgása mögé: az ifjú Bassanio tevékenységét, aki okozója a konfliktusnak, a mű során ügyesen siklik konfliktusos helyzetekben, ráadásul Belmont preparált környezetében még győzedelmeskedik is, hiszen tudja, hogy mikor mit kell mondania. Shylock túl messzire ment és onnan már nem tudott visszafordulni, Bassanio azonban minden kétes megnyilvánulásával együtt nyertese, romantikus hőse lett a drámának. Shakespeare okosan hagyja magára az olvasót ezzel a nyugtalanító réteggel: szembesülnünk kell vele, hogy hiába történt meg egy látványos fordulat Shylock móresre tanításával, ám ezen réteg mögött ott lappang nyugtalanítóan valami, ami mindig is ott volt, de mindig elkerülte a felelősségre vonást. Hiába történt meg a nagy csata és zúzta porrá Portia a megkeményedett szívű öreg zsidót, mert Bassanio hatalmat és vagyont kapott a kezébe, és mosolyogva folytatja azt, amihez ért: mások bőrét és vagyonát viszi a vásárra, immár Belmont fejeként és Portia hitveseként.

A máltai zsidó úgy gyakorolta a legnagyobb hatást Shakespeare-re, hogy a saját alkotói forrásainak kiaknázására buzdította *A velencei kalmár* megírásában. Sem Marlowe, sem *A máltai zsidó* hatását nem csökkenti az, hogy Shakespeare nem átemelte, hanem felerősítette az őt ért hatásokat, többek között Marlowe művének esetén is. Shakespeare érzékelhette, ahogy Marlowe komikus rétegek beleszövésével bátran kísérletezik a tragédia határainak tágításával, míg ő a romantikus komédiába vezetett be tragikus elemeket. Shakespeare teljesen más útvonalat választott a karakterábrázolásban is – nem követte Marlowe-t a lélektanában nem realiztikus alakok megalkotásában. Shakespeare-től elvitatni önálló alkotói döntéseit nem emeli kortársát, Marlowe-t újabb magasságokba, akitől egyvalamit biztosan megtanult: az újítás szabadságával való bátor alkotást.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BLUMENFIELD, Samuel L. *The Marlowe-Shakespeare Connection: A New Study of the Authorship Question*. McFarland. 2008.

BESKIN, Anna. *From Jew to Nun: Abigail in Marlowe's The Jew of Malta*. University of South Florida. Heidref Publications:2007. pp. 133.137.

DAVIDSON, Israel. *Shylock and Barabas: A Study in Character* in *The Sewanee Review* vol. 9 No. 3. 1901. pp. 337-348.

DESSEN, Alan. *The Elizabethan Stage Jew and Christian Example. Gerontus, Barabas and Shylock*. University of North Carolina. Chapel Hill:2003. pp. 231-245.

ECHEURO, Michael. 'Shylock and the "Conditioned Imagination" A Reinterpretation in *Shakespeare Quarterly*. vol. 22. (Winter:1971) . pp. 3-15.

EDELMAN, Charles. Which Is The Jew That Shakespeare Knew?, *Essays Reprinted from Shakespeare Survey* (2003). 444-446.

FABINY, Tibor. *A Hamlet, a Lear király - avagy a gyógyítható és gyógyíthatatlan szklerózis mintái- és az 51.zsoltár*. (tréning előadás) 2012.

FRIEDENREICH, Kenneth: „*The Jew of Malta and the Critics: A Paradigm of Marlowe Studies*”, *Papers on Language & Literature*; Summer 77, Vol. 13 Issue 3, p318 pp. 319-335.

GOLDBERG, Dena. *Sacrifice in Marlowe's The Jew of Malta*. *University of Montréal Quarterly* vol 47. No. 4. University of Montréal: 2002. pp. 233-245.

GREENBLATT, Stephen.. *Marlowe, Marx, and Anti-semitism*, (University of Chicago Press: 1978)

HUMPHREYS, Arthur. „The Jew of Malta and The Merchant of Venice: Two Readings of Life”, *Huntington Library Quarterly*, vol. 50 No. 3. Summer (1987)pp. 279-293.

KITCH, Aaron. *Shylocks's Sacred Nation*. *Shakespeare Quarterly* vol. 59 No. 2. 2008. 131-55.

LUCKING, David. Standing for Sacrifice: „The Casket and the Trial Scenes in The Merchant of Venice” *University of Toronto Quarterly* vol. 58. No. 3. 1989. pp. 355-375.

LUTHER, Martin. *On the Jews and Their Lies*. Philadelphia: Concordia. 1958. 121-306.

LUZZATO, Simone. *Discourse on the Condition of the Jews*, Especially in Venice. pp. 386-87.

MARTIN, Matthew: Maltese „Psycho - Tragedy and Psychopathology”, *The Jew of Malta* Brock University. Canada. University of Delaware Press. 2001. pp. 385.

PRIOR, Moody. *Which is the Jew that Shakespeare Drew? Shylock Among the Critics*. Northwestern University:2001. pp. 279-298.

RIBNER, Irving. „Marlowe and Shakespeare”. *Shakespeare Quarterly* Vol. 15. No. 2. Spring:1964. pp. 44-56.

SHAPIRO, James. *Shakespeare and the Jews*. University Press of Columbia. New York: 1997.

The Complete Works of Christopher Marlowe, ed. Roma Gill, 5 vols. Oxford Clarendon Press vol. 4. 2005.

The Complete Works of Shakespeare, 5th ed. David Bevington. New York. Longman. vol. 3. 2004.